

УДК 930.2:327.01(73)“1918”

Володимир Фісанов

## «Чотирнадцять пунктів» президента США Вудро Вільсона: джерелознавчі аспекти

*У статті проаналізовані важливі аспекти підготовки промови президента В.Вільсона щодо воєнно-політичних цілей США на завершальному етапі Першої світової війни. Використовуючи методику контент-аналізу та моніторингу історичних документів – дипломатичних меморандумів, свідчень сучасників, мемуарних джерел, автор відтворює історико-політичний контекст підготовки та оприлюднення «14 пунктів» президента США В. Вільсона.*

**Ключові слова:** Перша світова війна, «Чотирнадцять пунктів» президента В.Вільсона, моніторинг документів, дипломатична експертиза, контент- та івент-аналіз.

У 1914 році ніхто не повірив би, що діти, яким виповнилось тоді 13 років, через 4 роки опиняться в окопах війни, яка усе ще тривала. Про покоління молодих вояків та їх зкалічені долі гостро й відверто написав Ремарк: «Війна нас змила...». У кінці 1917- на поч. 1918 рр. у міжнародній політиці склалась ситуація, коли її провідники, зокрема у США, ідеалістично вважали, що закінчення світової війни мало б означати «закінчення усіх воєн» (the end of all wars) . Однак в окопах війна здавалась безстроковою. Символом її жахів й безглуздості стала битва у бельгійській деревеньки Пашендейль, де упродовж майже 5 місяців літосіні 1917 у битвах, траншеях й у багнюці загинули десятки тисяч вояків. Проте, тоді канадським військам вдалося лиш просунутися на декілька кілометрів, а 4-а німецька армія утримала свої позиції у Західній Фландрії. Тоді ж у союзних

© Фісанов В., 2018

**Фісанов Володимир Петрович** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

військах з'явилась гірка приказка: ««Я вже помер та іду до пекла, назва якого Пашендейль». За висловом Рабіндраната Тагора, європейська цивілізація перетворилася у машину-дробарку.

У цих умовах розпачу й бажання миру Вільсон бачив себе у ролі Миротворця, рятівника людства, місія якого полягала у виголошенні Маніфесту миру, який мав би назавжди позбавити людей від страждань великих і малих воєн. Таким маніфестом мали, на його думку, стати «14 пунктів», які президент виголосив у відомій промові перед Конгресом 8 січня 1918 року. Пізніше Жорж Клемансо іронічно зауважив: «Господь дав нам 10 заповідей, а Вільсон – 14 пунктів».

**Стан дослідження проблеми.** Задум і проблематика формування мирної програми детально розглядалися у праці американського дослідника Л. Гельфанда<sup>1</sup>, присвяченій діяльності «Інквайрі». Однак детальний лінгвістичний аналіз «14 пунктів» не здійснювався. Автор цієї розвідки зробив першу спробу текстологічного дослідження X пункту 25 років назад<sup>2</sup>. Однак комплексне дослідження пунктів, яке б стосувалося долі народів Центральної та Східної Європи, не здійснювалось.

Деякі аспекти зовнішньої політики президента В.Вільсона до і під час Першої світової війни проаналізовані у статтях вітчизняних дослідників – П. Гай-Нижника<sup>3</sup> та Т. Пронь<sup>4</sup>. Проблематика аналізу «14 пунктів» значно актуалізувалася у зв'язку із 100-річчям їх проголошення. Так, до прикладу, у Росії у 2018 р. видана спеціальна доповідь, присвячена переосмисленню їх впливу на міжнародну політику з огляду на кризу ліберального інтернаціонального порядку, одним із засновників котрого вважається президент В.Вільсон<sup>5</sup>.

Сьогодні, через 100 років після закінчення Великої війни, має сенс ще раз звернутися до одного із засадничих документів епохи, які складають, так би мовити, «дипломатичну пам'ять» людства. Тому **мета даної статті** на основі маловідомих джерел – документів, меморандумів, мемуарів показати найбільш трудомну і «тіньову сторону» підготовки та експертної оцінки програми «Чотирнадцяти пунктів» президента В.Вільсона, особливо у тій її частці, де йшлося про майбутній переустрій Центральної та Східної Європи.

Центральними темами дипломатичного наступу союзників були тоді німецька та австро-угорська проблеми. Зауважимо при цьому, що американська дипломатія, як і британська, виходила із розрахунків, спрямованих на збереження монархії Габсбургів у центрі Європи. І тому у Вашингтоні шукали дипломатичне формулювання прийнятне для Відня.

Таку геополітичну формулу було знайдено в конфіденціальному листі А. Бальфура. Інформуючи Вільсона про таємні переговори з австрійським представником, глава Форін офіс зауважив таке: виступаючи проти розпаду Австро-Угорщини, Британія висловила побажання, що в майбутньому народам, з яких складається імперія, буде «надано можливість автономного розвитку» (given an opportunity for autonomous development)<sup>6</sup>.

Як відомо, підготовкою промови президента займалася відома експертна група «Інквайрі», яка складалася зі знаних у США істориків, етнографів та правників. Група працювала під пильною увагою помічника президента – полковника Едварда Хауза.

Підсумком копіткої аналітичної роботи, яка поєднувалася з неабиякою редакційною правкою, став такий попередній текст пункту: «The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations<sup>7</sup> of the world we wish to see safeguarded and assured must be accorded the freest opportunity of autonomous development»<sup>8</sup>. Ось його переклад: «Народам Австро-Угорщини, чиє місце поміж іншими державами світу ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, потрібно надати найвільнішу можливість автономного розвитку».

Президент однак не був задоволений жорсткою мовною формою «must be accorded» (потрібно надати), вбачаючи у ній спонукальний ухил, що суперечило намаганням США зберегти певне статус-кво і підтвердити геополітичну роль Австро-Угорщини – *in situ* у регіоні ЦСЄ. Тому Вільсон підредагував формулювання в тій частині, де йшлося про можливість «вільного автономного розвитку народів», замінивши попередній вираз на «should be accorded» (варто надати). Внаслідок цього тон сказаного пом'якшав і віденські політики мали розглядати пропозицію Вільсона виключно як певну пораду, а не вимогу.

До того ж, із частки фрази «among the nations of the world» (поміж іншими державами світу) вилучили слово «world» - «світу». При збереженні першого варіанту значною мірою звужувалися можливості подвійного читання тексту. Адже вислів «nations of the world» тлумачився виключно як «держави світу», тобто йшлося лише про Габсбурзьку імперію, а у редагованому варіанті про країни, до яких можна було б у майбутньому (за інших геостратегічних обставин) віднести чехів, югославів, поляків.

Вільсон, як згадує його донька, мав власний «особливий метод» підготовки промов. Спочатку він занотовував суть на невеличких листках паперу, частково надрукованих на машинці, частково написаних від руки, потім знов робив вставки. Остаточний текст друкувався на машинці - на аркушах тонкого паперу, в нього «вносилися деякі виправлення, охайно вписані між рядками»<sup>9</sup>. Саме так виглядав попередній варіант тексту 14 пунктів, зокрема і X пункту, що його правив президент.

До речі, держсекретар Роберт Лансінг завжди критично ставився до промови президента у Конгресі, зокрема до Десятого пункту, оскільки пропонувалося «федералізувати» Габсбурзьку імперію. У мемуарах він писав: «Я не наважувався включати (до мирної американської програми – В.Ф.) питання про незалежність для австро-угорських національностей, а саме чехів, русинів, південних слов'ян, бо президент, виключаючи випадок з Польщею... мав на меті будь-що зберегти дуалістичну монархію. Я не вважав це мудрим рішенням»<sup>10</sup>.

Австрійська дипломатія тоді із розумінням сприйняла вільсонівські тези стосовно подальшої долі монархії. Австро-угорський посланник у Берні барон Мусулін повідомляв графу Черніну у телеграмі 28 січня 1918 р., що заяви Вільсона і Ллойд Джорджа відносно майбутньої політики в австро-угорському питанні суттєво підривають великосербські плани, спрямовані на утворення Югославської держави. Дійсно, констатація того, що розчленування Австро-Угорщини не передбачено у воєнно-політичних цілях Антанти, викликало в сербсь-

ких емігрантських колах, як зазначав дипломат, «велике занепокоєння». У зв'язку з цим Югославський комітет у Лондоні виступив із заявою, в якій зазначалось, що «демократизація Австро-Угорщини на основі автономії не може розв'язати югославське питання». Цього можна досягнути лише за умов повного звільнення югославів з-під австрійської влади<sup>11</sup>. Ось ще одне свідчення сучасника. Болгарський дипломат С. Панаретов записав у своєму щоденнику 8 січня 1918 р. (у день проголошення Вільсоном промови): «Я казав, що серби не задоволені посланням..., особливо пунктом X, який не має на меті знищення Австрії і здійснення югославських мрій»<sup>12</sup>.

Звернемося до інших пунктів мирної американської програми, які безпосередньо торкалися австро-угорських проблем, маючи на меті їхнє порівняння з X пунктом. Як відомо, Вільсон і Хауз, обговорюючи текст мирної програми, погодились, що нинішні положення Лондонського договору увійшли у конфлікт з принципами, проголошеними США. Вільсон сам написав на полях доповіді «Інквайрі» фразу, що пізніше увійшла до пункту Дев'ятого. Ішлося про регулювання італійських кордонів, згідно з національним принципом. Адаже за таємним Лондонським договором Італія зі згоди союзників отримувала владу над іншими національностями на Балканах, в районі Адриатиці, не говорячи вже про Трентіно.

Оцінюючи IX пункт, один з істинних авторів програми президента Вільсона Уолтер Ліппман писав, що у ньому виходили з принципу національності, а це означало лише одне: умови Лондонського договору не визнавалися, тобто, узбережжя Адриатики залишалося за югославами. Територіальне розмежування, запропоноване цим договором, експерт охарактеризував як «напівстратегічне, напівекономічне, напівімперіалістичне, напіветнічне». На його думку, симпатії союзників могли отримати тільки ті вимоги Риму, котрі сприяли відновленню «істинної» (без слов'янських вкраплень) Italia Irredenta. Будь-яке інше рішення, як слушно вважали у дипломатичних колах, лише «стримували неминуче Югославське повстання» (delayed the impending Yugoslav revolt)<sup>13</sup>.

Пункт XI щодо Балкан був достатньо розмитим, оскільки невизначеним залишалось майбутнє Австро-Угорщини. У ньому зокрема говорилося: «Румунія, Сербія і Чорногорія мають бути звільнені; окуповані території відновлені; Сербія має здобути вільний і безпечний вихід до моря». Далі йшлося про кордони балканських держав, які повинні формуватися згідно «історично усталених ліній та принципу національності»<sup>14</sup>.

Пункт XIII гарантував відновлення незалежної Польської держави. Він відповідав принципам, проголошеним Вільсоном і обіцянкам полковника Хауза своєму новому другу І. Падеревському. Один німецький спільний знайомий представив його напередодні Хаузу. Результатом цього візиту було отримання Польщею коридору<sup>15</sup>.

Пізніше Ліппман піддав критиці стратегію Вільсона у Центральній Європі, викладену у 14 пунктах. Він зокрема зауважив таке. Пункт щодо Росії, за виключенням Польщі, підтверджує «відновлення старих кордонів імперії». Сербії обіцяний вихід до моря, проте про Юго-Славію (Jugo-Slavia) не згадується, тому що перевага надається «єдності Австро-Угорської імперії». Румунія у своїх старих кордонах залишається «віч-на-віч з Угорщиною». Про чехо-словаків взагалі не згадується. «Розчленування» Туреччини не визначається, і постає лише одна тверда вимога «нової держави» - це Польща.

Повертаючись до тлумачення пункту X, підкреслимо, що його сенс був незрозумілим і представникам дипломатії союзних країн. Посол Франції у США Жюль Жюссеран просив держдепартамент роз'яснити – чиє місце президент бажає бачити захищеним і гарантованим. Сам дипломат вважав, що ішлося насамперед про народи Дунайської монархії. У відповіді Вільсона відзначалося: «Французький посол вірно інтерпретував мої мирні пропозиції стосовно Австро-Угорщини»<sup>16</sup>. Однак те, про що Вільсон писав Жюссерану в конфіденційному листі, стало можливим лиш влітку 1918 р. Тоді у дипломатичних колах віддавали перевагу такій редакції тексту: «*Народам* Австро-Угорщини, *чиє місце* поміж іншими націями ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, потрібно надати найвільнішу можливість

автономного розвитку». У Вашингтоні висловили бажання бачити національності імперії Габсбургів рівноправними членами міжнародного співтовариства. Вже тоді розпад Австро-Угорщини ставав усе більш прогнозованим, хоча й не таким вже бажаним.

На боці нерівноправних австрійських національностей виступала й ліберальна громадська думка. У матеріалах тижневика «The New Republic» зокрема зазначалось: «Проблема Австро-Угорщини – це зараз наша проблема і виробити адекватну концепцію для неї одне з нових міжнародних зобов'язань американського громадянина». Перебравши функції будівничих Нової Європи, на Заході вважали за необхідне підкреслити прихильність до планів створення в Дунайському басейні міцної Слов'янської федерації або ж конфедерації. Як зазначалось тоді в австрійському меморандумі з приводу політики країн Антанти, «майже усі великі гармати політичної словесної армії стріляють важким калібром з проблем воєнних цілей»<sup>17</sup>. Згадуваний журнал «The New Republic» писав про вимоги США влітку 1918 року таке: «Поділ Австро-Угорщини на чотири держави - Німецьку, Угорську, Чехо-Словацьку та Юго-Славську з передачею Польщі, Румунії та Італії територій національно близьких до цих держав, точно б відповідав американській концепції сучасного стану Австро-Угорської проблеми (just disposition of the Austro-Hungarian problem)». «Ідея подальшої федерації з німцями та угорцями для патріотично налаштованих чехів і хорватів хіба що подібна до ідеї федерації Пруссії з Францією і Бельгією»<sup>18</sup>.

Проте, деякі політики держав Антанти пропонували й альтернативний варіант геополітичного об'єднання у Центральній Європі – демократичну Дунайську федерацію на кшталт Швейцарії. Франція була проти. Однак обговорювалась навіть фігура гіпотетичного президента США і Б.Шоу з цього приводу зауважив: «Я знаю лиш одну таку людину, і це – Масарик». Звісно, лідеру чехо-словацького руху не вдалось стати лідером «Панєвропи», однак саме Чехо-Словаччина була однією із тих держав, хто активно співробітничав із державами Заходу у справі організації нового світового устрою. Проте, це вже зовсім інша тема.

**Висновок.** Хьюго Гроцій писав свого часу про значення не стільки кінцевих, скільки проміжних, опосередкованих цілей у війні, тому що саме так з'ясовуються реальні мотиви політиків. Щодо Австро-Угорщини у президента Вільсона у 1917-1918 роках були два лейтмотиви – надання народам Австро-Угорської імперії автономії та її збереження по можливості як суб'єкта міжнародного права по війні. Виходячи з цього, вважалося за необхідне вирішувати усі інші етнотериторіальні проблеми Центральної і Східної Європи і така дипломатична тактика залишалась незмінною аж до осені 1918 року.

Варто зауважити і те, що здійснений контент-аналіз окремих пунктів, які стосувалися регіону Центральної Європи і Балкан, а також тексту X пункту, присвяченому Австро-Угорщині, засвідчив, що упродовж року американська дипломатія, постійно змінюючи акценти, по-різному інтерпретувала окремі її положення до повного розгрому Центральних держав.

### *Примітки:*

1. Gelfand L.E. The Inquiry. American preparation for peace, 1917-1919. – New Haven, 1963.- 387 p.

2. Фісанов В. Пункт X мирної програми президента Вудро Вільсона: спроба текстологічного аналізу // Проблеми історії міжнародних відносин.- Зб. наукових праць. – Чернівці, 1993. – С.5-10.

3. Гай-Нижник П. Політичні погляди Вудро Вільсона у допрезидентський період його життя та діяльності // [http://shron1.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk\\_Pavlo/Politychni\\_pohliady\\_Vudro\\_Vilsona.pdf](http://shron1.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Politychni_pohliady_Vudro_Vilsona.pdf)

4. Пронь Т. М. Alter ego зовнішньої політики і дипломатії президента США Томаса Вудро Вільсона (1912-1920) // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». - вип. 2.- 2013 – С.62-67.

5. «14 пунктів» Вільсона 100 лет спустя: как переизобрести мировой порядок. - М., январь 2018 // <http://tun.rs.gov.ru/uploads/document/file/4452/Doklad-Vilson-RU.pdf>

6. The Mirage of Power. British foreign policy. 1902-1922. – V.3. – L.: Routledge & Kegan Paul PLC, 1972. – P. 609.



7. Слово “nation” в англійській мові має, як відомо, різноманітні значення: 1) народ, нація; 2) держава, країна. Так, словосполучення “community of nations” означає “співтовариство держав”. Зрозуміло, що Дунайська монархія не могла вважатися нацією.

8. The Papers of Woodrow Wilson. – Vol.45. Nov.11,1917 – Jan.15, 1918 / Ed.by Arthur S.Link. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – P. 481. (далі: Papers)

9. McAdoo Wilson E.The Woodrow Wilsons / E. McAdoo Wilson.- N.Y.: The Macmillan Company, 1937. – P. 246.

10. War Memories of R.Lansing –N.Y.: The Bobbs- Merrill company, 1935. – P.261.

11. Kriegs-Ziele Entente-Staaten // HHStA.P.A. I.1052.Liasse Krieg 69. – S. 21.

12. Panaretov S. Diary 1917-1921. Appendix // Petkov M.Petko. The United States and Bulgaria in World War I. – N.Y., 1991. – P.178-179.

13. Lippmann W. Public Opinion / Walter Lippmann. N.Y.-L.: Free Press,1965. – P. 137.

14. Papers. – P. 514.

15. Viereck G.S. The Strangest Friendship in History. Woodrow Wilson and Colonel House / G.S.Viereck. – N.Y.: Liveright Inc. Publishers, 1932. – P.212.

16. The Papers of Woodrow Wilson. – Vol.46.- Princeton, 1984. – P. 83.

17. Amerika und die Entente, 22.VII.1918 // Haus-, Hof- und Staat- sarchiv. P.A. / 898. – S. 163.

18. The New Republic. – 1918. – 15 June.

**Volodymyr Fisanov**

**President Woodrow Wilson's «Fourteen Points»: source analysis**

*The article deals with the analysis of the important aspects of the President Wilson's speech concerning U.S. military and political goals in the final stages of the Second World War. Using the method of content analysis and monitoring of historical documents – memoranda, testimony of contemporaries, memoir sources, the author recreates the historical and political context of the preparation and promulgation of Wilson's «fourteen» points.*

**Keywords:** *The First World War, president Wilson's «Fourteen Points», monitoring of documents, diplomatic expertise, content and event analysis.*

*Надійшла до редколегії 09.12.2018 р.*